

Adam Sobota

Wyrazić współczesność – fotografia we Lwowie w I połowie XX wieku

Instytucje i zrzeszenia

Stale rosnąca od XIX wieku pozycja Lwowa jako centrum administracyjnego oraz ośrodka nauki i kultury wyrażała się także poprzez rozwój twórczości w dziedzinie fotografii i pokrewnych mediów sztuki (fotomontaże, filmy). Różnorodny skład etniczny ludności Lwowa i regionu był zarówno czynnikiem stymulującym ogólny rozwój, jak i powodem napięć, niemniej aż do II wojny światowej utrzymywało się pewne *status quo*, najpierw w ramach monarchii austro-węgierskiej, a po I wojnie światowej w ramach państwa polskiego. Ciągłość rozwoju w tym okresie potwierdza funkcjonowanie instytucji naukowych i kulturalnych, które na wiele sposobów uczestniczyły w rozwijaniu i utrwalaniu różnorodnych form nowoczesności. Fotografia należała do najważniejszych z nich i była też względnie neutralnym forum, gdzie spotykały się aspiracje różnych grup społecznych.

Oparciem dla wielu naukowych i artystycznych działań była Politechnika Lwowska, gdzie m.in. systematycznie zajmowano się zagadnieniami światłoczułości związków chemicznych. Tę tradycję zapoczątkował lwowski farmaceuta Teodor Torosiewicz, od 1820 roku publikujący swoje badania. Gdy we Lwowie powstała Akademia Techniczna¹ chemią procesu fotograficznego zajmował się jej profesor (od 1872) i rektor August Freund², a także jego następcą

¹ Powstała w 1844 roku, przemianowana w 1877 na Szkołę Politechniczną, a w 1920 na Politechnikę Lwowską.

² W latach 1861–1868 był nauczycielem w Tarnopolu, gdzie prowadził też zakład fotograficzny.

Stefan Niementowski. Równoległe z Freundem na Uniwersytecie Lwowskim działał Bronisław Radziszewski, uważany za twórcę polskiej szkoły fotochemicznej³. Badania Radziszewskiego znacząco rozwinęli jego asystenci (m.in. Julian Schramm). W latach 1921–1931 zajęcia na Politechnice w ramach Docentury Fotografii prowadził Henryk Mikolasch, wybitny artysta-fotograf i autor prac badawczych z zakresu technik chromianowych oraz fotografii barwnej. Po nim, tą placówką – przemianowaną na Instytut Fotograficzny – kierował do 1939 roku Witold Romer. Jego rozprawa doktorska *Studium wywoływania wyrównawczego* (Wydział Chemii Politechniki Lwowskiej, 1936) nawiązywała do długiej tradycji prowadzonych tam badań. Nowatorską koncepcją Witolda Romera była tonorozdzielcza metoda izohelii z 1931 roku⁴. Odkrycie to było związane z jego pracą nad techniką druku map jego ojca, Eugeniusza Romera, w Zakładach Graficznych Książnica Atlas. Zredukowanie tonalności obrazu fotograficznego do stref o uśrednionej jasności było odpowiednikiem metody hipsometrycznej w kartografii, gdzie ukształtowanie powierzchni ziemi oddane jest przez pola o jednolitej stopniowanej barwie. Izohelia, jako metoda obiektywnej syntezy światłocienia, miała znaczenie naukowe, ale znalazła też efektowne zastosowanie na polu sztuki, głównie dzięki Witoldowi Romerowi, który od 1932 roku wystawiał wiele prac w tej technice. Po wybuchu wojny stanowisko Romera zajął Jan Neuman, który m.in. zajmował się zagadnieniami filtrów barwnych, do swojej tragicznej śmierci w czerwcu 1941 roku.

Doniosłą rolę w inicjowaniu i doskonaleniu różnych działań odgrywały zawodowe i twórcze stowarzyszenia fotograficzne. Ich pierwowzorem był założony w 1891 roku Klub Miłośników Sztuki Fotograficznej we Lwowie, pierwsza tego typu polska organizacja. W 1903 roku klub ten zmienił nazwę na

³ E. Tchórz: *Początek i rozwój fotochemii na ziemiach polskich*, [w:] „Materiały sesji naukowo-technicznej”, Politechnika Wroclawska, 2000, s. 191–199.

⁴ W 1932 roku opublikował na ten temat artykuły w prasie niemiecko i anglojęzycznej.

Lwowskie Towarzystwo Fotograficzne, a główną rolę zaczęli w nim odgrywać Henryk Mikolasch (1872–1931) i Józef Świtkowski (1876–1942). Osiągnięcia LTF znane były w całej Europie. Od 1894 roku to stowarzyszenie organizowało systematycznie wystawy fotografii artystycznej, a w 1895 pod jego patronatem ukazało się pierwsze polskie pismo fotograficzne⁵ i następnie kolejne⁶. Henryk Mikolasch w 1905 roku wydał *Album fotografów polskich*, pierwszą tego typu publikację złożoną z prac 42 autorów (w tym 15 ze Lwowa). Wraz z Józefem Świtkowskim w 1910 roku opublikował też *Polskie słownictwo fotograficzne* w celu ujednoczenia fachowej terminologii. Józef Świtkowski w latach 1903–1939 wydał 10 podręczników fotografii dla zawodowców i amatorów, a poza tym redagował lwowskie pisma fotograficzne i był autorem wielkiej ilości artykułów na temat techniki i estetyki fotografii⁷.

Wśród właścicieli rzemieślniczych zakładów fotograficznych też było wielu dokumentalistów, uczestników ruchu artystycznego i dydaktyków. Wzorem takiej wszechstronności był Teodor Szajnok (1831–1894), współzałożyciel Klubu Miłośników Sztuki Fotograficznej we Lwowie, który wydawał swoje albumy krajoznawcze i opublikował podręcznik fotografii. Renomą cieszyła się też firma Edwarda Trzemeskiego (1843–1905), którego zakład po 1905 roku prowadziła córka Zofia wraz z mężem Rudolfem Huberem (1875–1942). Huber był wybitnym portrecistą, do 1939 roku członkiem LTF i zdobywał wiele wyróżnień na wystawach. Jako dokumentalista Lwowa zasłynął Marek Münz (1878–1937), który od ok. 1900 roku prowadził różne zakłady fotograficzne i obsługiwał lwowską prasę ilustrowaną. Wsparciem dla fotografów byli

⁵ Miesięcznik „Przegląd fotograficzny”.

⁶ „Kronika Fotograficzna” (1898–1899), „Wiadomości Fotograficzne” (1903–1906), „Miesięcznik Fotograficzny” (1907–1911 i ponownie w latach 1924–1931).

⁷ Od 1921 roku Józef Świtkowski prowadził zajęcia z fotografii przy Katedrze Archeologii Klasycznej Uniwersytetu Lwowskiego, dostępne jednak dla wszystkich studentów. Jego uczniami byli m.in. Jarosław Słoniewski, Ludwik Zatorski, Bronisław Kupiec.

przedsiębiorcy z tej branży: Władysław Borzemski i Edmund Brodkowski nie tylko handlowali sprzętem, ale byli także wydawcami pism i broszur fotograficznych (Brodkowski sam konstruował aparaty i brał udział w wystawach). Od 1908 roku do lat II wojny światowej sklep i laboratorium fotograficzne prowadził we Lwowie Jan Bujak, który dał się poznać jako konstruktor sprzętu do fotografii i miernictwa⁸. Był też członkiem LTF i wydawcą m.in. publikacji naukowych H. Mikolascha.

W 1930 roku z inicjatywy Stefana Dmochowskiego i Aleksego Balickiego powstało we Lwowie Ukraińskie Towarzystwo Fotograficzne (Ukrajins'ke Fotograficzne Towarystwo – UFT, UFOTO), które z czasem utworzyło filie w Stanisławowie i Tarnopolu⁹. UTF co roku organizowało wystawy ukraińskiej fotografii amatorskiej, a od 1933 roku wydawało miesięcznik „Switło i Tiń”. Pismo to, podobnie jak wystawy, propagowało głównie fotografię krajoznawczą i folklor ukraiński. W sprawach estetyki korzystano często ze źródeł polskich. Jak stwierdził Stefan Szczurat¹⁰, jeden z liderów UTF, o ile dla starszych członków UTF wzorem był Henryk Mikolasch, to młodszy podziwiali głównie działającego w Wilnie Jana Bułhaka. Jego *Estetykę światła* przedrukowano we fragmentach w „Switło i Tiń” w 1936 roku, a w 1939 opublikowano tam tekst Roberta de la Sizeranne: *Czy fotografia jest sztuką?* Wśród ukraińskich fotografów wyróżniali się: Eugeniusz Chrapływyj, Stefan Dmochowski, Julian Dorosz, Danyło Figol, Roman i Jarosław Maślak, Aleksander Moch, Jarosław Sawka, Wołodymyr Tarnaws'kyj. Szczególnie interesująco przedstawiają się prace D. Figola, które często wyłamują się z konwencji piktorialnej folklorystyki i są śmiałymi

⁸ W 1936 roku założył we Lwowie Fabrykę Przyrządów Mierniczych. Po wojnie działał w Katowicach.

⁹ W 1937 roku liczyło 169 członków (w tym 137 ze Lwowa). We Lwowie od 1924 roku powstawały sekcje fotograficzne przy ukraińskich organizacjach społecznych, podobnie jak w Kijowie i Odessie, ale tam sowiecka władza szybko je zlikwidowała.

¹⁰ S. Szczurat: *O ukraińskim ruchu fotograficznym*, [w:] „Nowości Fotograficzne”, Bydgoszcz, 1937, nr 1, s.25–29.

kompozycjami dynamicznych form. Ważną postacią był też Julian Dorosz, który w 1931 roku wydał podręcznik fotografii i filmowania. Sam był autorem dokumentalnych filmów o Hucułach oraz życiu ludności wiejskiej i przyczynił się do rozwoju działalności filmowej w środowisku ukraińskim. Miało ono kontakty z polskimi filmowcami (m. in. Miron Trusz, Roman Turyn), podobnie też część ukraińskich fotografów włączała się do działalności LTF.

Wiosną 1931 roku powstało Techniczne Koło Fotografów Amatorów przy Towarzystwie Bratniej Pomocy Studentów Politechniki Lwowskiej. Koło to organizowało kursy fotografii, konkursy i wystawy fotografii studenckiej przy wsparciu Witolda Romera, który z czasem spowodował przyjęcie wielu członków Koła do LTF. Od 1933 roku Koło organizowało doroczne wystawy prac swoich członków, a w 1936 roku zrealizowało *I ogólnopolską wystawę fotografii akademickiej* (na 78 autorów 50 było studentami Politechniki Lwowskiej). W następnym roku 130 wybranych prac z tej wystawy prezentowanych było w Zagrzebiu i Neapolu. Wiodącą rolę organizacyjną i twórczą w Kole odgrywali: Henryk Bielski, Leon Lutyk, Mieczysław Kołodziej, Tadeusz Maciejko, Józef Treszka. Szczególnie wyróżniał się student architektury Tadeusz Maciejko (1903–1979) nowatorskimi ujęciami budowli i ekspresyjnymi projektami plakatów opartych na fotomontażu. Dynamiczne kompozycje i styl wzorowany na modernistycznej awangardzie preferowali też Mieczysław Kołodziej i Leon Lutyk.

Artystyczne postawy w fotografii

W pierwszych trzech dekadach XX wieku w środowisku lwowskim dominowały poglądy ukształtowane na początku tego stulecia. Ich kwintesencję zawierał esej Roberta de la Sizeranne'a: *Czy fotografia jest sztuką?*, który ukazał się w polskim tłumaczeniu we Lwowie w 1907 roku¹¹. Omawiał on podstawowe reguły tzw.

¹¹ Ten obszerny esej opublikowany został w Paryżu w 1900 roku i ukazał się w polskim tłumaczeniu w kompendium *Podstawy kultury estetycznej* (Lwów, 1907).

piktorializmu, czyli wytyczne kształtowania obrazu fotograficznego stosownie do akademickich tradycji sztuki. Co prawda piktorialiści respektowali także nowsze kierunki: postimpresjonizm, symbolizm, a nawet ekspresjonizm¹² i cenili indywidualizm wypowiedzi, ale ich nowatorstwo zbladło w konfrontacji z rozwojem sztuki awangardowej. Piktorialiści wspierali też dokumentację życia codziennego. We Lwowie z powodzeniem realizowali je zarówno fotoamatorzy, jak i rzemieślnicy współpracujący z prasą. Powstawały w ten sposób cenne zasoby archiwalne wnoszące też wiele nowego w kwestiach estetycznych. Do ważniejszych należy zbiór fotografii Józefa Kościeszy Jaworskiego, malarza i fotografa pochodzącego z Warszawy, który w latach 1912–1922 pracował na zlecenie archiwum miasta Lwowa¹³. Wiele zachowanych fotografii z lat I wojny i tuż po niej jest autorstwa Marka Münza i Ludwika Wieleżyńskiego. Ten ostatni od 1913 roku prowadził we Lwowie różne zakłady fotograficzne, a w latach 1941–1944 pracował w Archiwum Miasta Lwowa i dokumentował zniszczenia dokonane w czasie kolejnej wojny.

W kwestiach artystycznych przeważała opinia Henryka Mikolascha, który propagował poglądy Sizeranne'a w środowisku lwowskim. Jego kurs fotografii na Politechnice Lwowskiej, obowiązkowy dla studentów architektury i miernictwa, nosił nazwę „fotografia artystyczna”, a obejmował: fotografię dokumentalną, lotniczą i „malowniczą”¹⁴. Mikolasch miał naukowe osiągnięcia przy doświadczeniach z fotografią w barwach natury, technikami chromianowymi, a także stworzył obszerną dokumentację dzikich zwierząt w rejonie Karpat. Na podstawie tych przyrodniczych fotografii namalował wiele

¹² Przykładem jest twórczość działających w Warszawie fotografów Mariana i Witolda Dederków.

¹³ W latach 1911–1918 miał swoje atelier na ul. Łyczakowskiej. Patrz: J.B. Kucharska: *Dokumentacja fotograficzna Lwowa Józefa Kościeszy Jaworskiego z lat 1911–1918*, [w:] *Dawna fotografia lwowska 1839–1939*, Lwów, 2004, s. 186–196.

¹⁴ Podobnie fotografię dokumentalną z artystyczną łączyły zajęcia, jakie na Uniwersytecie Lwowskim prowadził Józef Świtkowski, a na Uniwersytecie Wileńskim Jan Bułhak.

akwarel, które także starał się wystawiać¹⁵. Asystentem Mikolascha w latach 1924–1927 był Zbigniew Bieniawski (1899–1963), pilot wojskowy i architekt, który zajmował się też aerogrametrią, a po nim architekt Jan Neuman (1900–1941). Za uczennicę Mikolascha uważała się Janina Mierzecka (1896–1987), która od 1925 roku przez kilka lat prowadziła razem z nim studio portretowe we Lwowie. Do kręgu wyznawców jego estetyki można też dodać Adama Lenkiewicza (1888–1941), który był wybitnym dokumentalistą Lwowa, członkiem i nawet prezesem LTF, a od 1930 roku miał koncesję na prowadzenie kursów fotografii i filmu¹⁶. Podobnie piktorialne nastawienie miał Stefan Pazirski (1888–1927), absolwent Politechniki Lwowskiej i członek LTF. W 1929 roku LTF uczciło jubileusz Mikolascha broszurą, gdzie Jan Bułhak i Józef Świtkowski wspierali tradycyjne strategie piktorializmu¹⁷, a krytykowali modernistyczną fotografię za gloryfikowanie estetyki wyrobów przemysłowych oraz ekscentryczne sposoby obrazowania. Świtkowski zwiastował odrodzenie autentycznej sztuki dzięki duchowemu potencjałowi fotografujących¹⁸. Jedynie Tadeusz Cyprian (wówczas z Poznania) postulował odejście od tradycyjnej estetyki technik „szlachetnych” na rzecz nowoczesnych odbitek bromosrebrowych i dynamicznej fotografii małoobrazkowej¹⁹.

¹⁵ Mikolasch studiował we Lwowie chemię i farmację, ale także krótko malarstwo na krakowskiej ASP. Miał jednak problemy z prezentacją tej twórczości. Gdy w 1926 roku chciał wystawić swoje akwarele wraz z fotografiami sprzeciwili się temu gospodarze lokalu Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie.

¹⁶ A. Lenkiewicz, który był absolwentem Politechniki i Uniwersytetu Lwowskiego, w 1921 roku zorganizował we Lwowie oddział Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i działał też w Karpackim Towarzystwie Narciarzy.

¹⁷ Praca zbiorowa: *Niektóre zagadnienia fotografii polskiej*, LTF, Lwów, 1929.

¹⁸ Świtkowski, mimo że formalnie nie miał tytułu naukowego, był wszechstronnie wykształcony, a także był wybitnym ekspertem w zagadnieniach parapsychologii, na który to temat opublikował wiele książek, m.in. *Okultyzm i magia w świetle parapsychologii* (1939).

¹⁹ Tadeusz Cyprian pochodził z Podola i swoje pierwsze fotografie wystawił w 1913 roku we Lwowie, gdzie był uczniem szkoły średniej. Po 1925 roku pracował jako sędzia w Poznaniu.

Manifestacje sztuki nowoczesnej, jakie miały miejsce we Lwowie w latach 1913, 1917, 1918 i 1920–1922 – dzięki wystawom futurystów, formistów i ekspresjonistów – w dziedzinie fotografii znalazły swój wyraz w 1929 roku z chwilą powstania Zrzeszenia Artystów Plastyków Artes integrującego różne formy sztuki współczesnej. W pokazach prac tej grupy, obok głównego nurtu malarstwa i grafiki, pojawiały się fotografie, fotomontaże i fotokolaże odzwierciedlające strategie awangardowych nurtów sztuki, co stanowiło nowe i szersze spojrzenie na możliwości medium fotografii, aczkolwiek kontrowersyjne dla szerszej publiczności. Założycielami grupy byli: Jerzy Janisch, Aleksander Krzywobłocki i Mieczysław Wysocki, którzy wkrótce zaprosili do niej m.in. Ludwika Lille, Margit i Romana Sielskich, Ludwika Tyrowicza, Otto Hahna, Marka Włodarskiego (Henryk Streng). W latach 1930–1932 grupa miała 11 wystaw (w tym 6 we Lwowie), później ich współpraca słabła, a po 1935 roku ustała. Fotografiami w Artesie w szerszym wymiarze zajmował się tylko Aleksander Krzywobłocki (1901–1979)²⁰, który studiował we Lwowie architekturę, a podstawy fotografii poznał na kursie prowadzonym przez Henryka Mikolascha. Sposób w jaki zastosował te umiejętności był jednak radykalnie odmienny od ideałów tego nauczyciela. Około 1930 roku Krzywobłocki wykorzystał poetykę surrealizmu dla serii fotograficznych portretów oraz inscenizacji z postaciami w plenerze. W jeszcze większym stopniu zaangażował się w tworzenie fotomontaży i fotokolaży, gdzie zestawiał fragmenty fotografii przedstawiających głównie architekturę i rzeźbę. Te jego fantastyczne kompozycje ujawniają wpływy zarówno surrealizmu, jak i konstruktywizmu²¹, a wyrażają przede wszystkim nieskrępowaną grę wyobraźni architekta. Krzywobłocki wystawiał też swoje projekty architektoniczne, o zdyscyplinowanej modernistycznej formule, a także

²⁰ Patrz: katalog wystawy monograficznej *Aleksander Krzywobłocki: Fotomontaże*, Muzeum Narodowe, Wrocław, 1975.

²¹ Na temat źródeł fotomontażu wnikliwy artykuł opublikowała Debora Vogel: *Genealogia fotomontażu i jego możliwości*, [w:] „Sygnały”, Lwów, 1934, nr 12.

realizował je, wykonując zawód architekta i konserwatora zabytków²². Wiele prac fotomontażowych o surrealistycznym charakterze wykonał też malarz Jerzy Janisch²³. Autorami takich prac w okresie istnienia Artesu byli też Margit Sielska, Marek Włodarski i Otto Hahn, którzy tworzyli przede wszystkim prace malarskie. Autorem fotomontaży o tematyce społecznej był także, działający niezależnie, Manfred Grossberg, który zamieszczał je w lwowskiej gazecie „Chwila”.

Okolo 1930 roku wielu lwowskich twórców fotografii zaczęło przedstawiać prace odzwierciedlające progresywny modernistyczny model sztuki, który w ciekawy sposób łączył się z modyfikowaną tradycją piktorialną i nowym podejściem do dokumentalizmu. Należał do nich Jan Neuman, który od 1929 roku wykonywał kompozycje fotograficzne ukazujące zbliżenia aparatury radiowej i przyrządów naukowych, a także cykle fotomontaży antywojennych. Nawiązywał tym do awangardowego fotomontażu, a także estetyki konstruktywizmu i ekspresjonizmu, a przy tym starał się zachować związki z wartościami piktorialnymi. Neuman w latach 1930–1931 podjął dodatkowe studia nad fotografią w Wiedniu, a następnie działał w Warszawie i od 1939 roku znów we Lwowie. Ekspresyjnymi pracami uwagę zwrócił na siebie Władysław Bednarczuk (1904–1944), m.in. inscenizacją *Konstrukcja*, która odniosła spektakularny sukces na międzynarodowej wystawie w Montevideo w 1930 roku. Bednarczuk, który od dzieciństwa terminował w zakładach fotograficznych, uzyskał specjalne pozwolenie na korzystanie z kursów fotografii u Henryka Mikolascha, a jako nastolatek wykonywał już autoportrety z ekspresyjnymi podmalunkami i montażami, co być może było inspirowane oglądaniem awangardowych wystaw we Lwowie. Najbardziej znane jego fotografie to, obok

²² Najpierw we Lwowie, a od 1946 roku we Wrocławiu, gdzie powstawały kolejne cykle jego fotomontaży.

²³ W 1934 roku ukazała się we Lwowie powieść Aliny Lan *Kometa Halleya* ilustrowana fotomontażami A. Krzywobłockiego i J. Janischa.

autoportretów, heroizowane portrety ludzi pracy ukazywanych w działaniu. W 1936 roku Bednarczuk zorganizował we Lwowie *I ogólnokrajową wystawę fotografii robotniczej*²⁴, zapraszając do niej szeregowy personel zakładów fotograficznych. Program wystawy sformułowany był w duchu socjalistycznych manifestów, co ściągnęło na Bednarczuka falę krytyki.

Bliskie społecznym ideom, ale wolne od politycznych kontrowersji, było dzieło Janiny Mierzeckiej *Ręka pracująca*. Autorka, ceniona za piktorialnie opracowywane portrety i pejzaże, na prośbę swojego męża lekarza dermatologa od końca lat 20. zaczęła dokumentować symptomy deformacji pojawiających się na dłoniach ludzi różnych zawodów. Jak wspominała²⁵, wykonała ok. 300 takich dokumentacji. Od 1931 roku prace te były wystawiane na zjazdach naukowych²⁶, a z czasem także na wystawach sztuki fotograficznej, gdyż korespondowały z aktualnymi nurtami sztuki zaangażowanej społecznie. W 1939 roku Książnica Atlas opublikowała *Rękę pracującą* z 60 planszami zawierającymi po dwie fotografie dłoni²⁷. Realizacja ta skłoniła Mierzecką do rozwinięcia zainteresowań fotografią naukową, która do dzisiaj dla wielu jest najbardziej cenioną w jej dorobku.

Nowoczesne podejście do fotografii rozwijał Witold Romer – odkrywca i propagator metody izohelii – poprzez dynamiczne kompozycje wyraziście definiujące tematy. Już od debiutu na wystawie w 1926 roku imponował zarówno subtelnym oddaniem światłocienia, jak i znakomitym operowaniem barwą w przypadku technik chromianowych. Włączył do swojego repertuaru temat przemysłowy, fotografując w 1928 roku na Górnym Śląsku, ale także we Lwowie

²⁴ Na 30-lecie Związku Pracowników Fotograficznych.

²⁵ J. Mierzecka: *Całe życie z fotografią* s. 126–129.

²⁶ W 1935 roku zostały nagrodzone srebrnym medalem na Zjeździe Dermatologicznym w Budapeszcie.

²⁷ *Ręka pracująca*, tekst: Henryk Mierzecki, fotografie: Janina Mierzecka, nakład 250+75 egz.

i okolicach, gdzie rejestrował architekturę, pejzaże, motywy etnograficzne oraz dotyczące codziennego życia²⁸. Doprowadził też w 1937 roku do powstania Lwowskiego Klubu Filmowego przy LTF, gdzie od lat podejmowano już taką działalność. W tym kręgu wyróżniły się filmy Adama Lenkiewicza (m.in. *Karpaty Wschodnie* z 1930, *Po kolędzie* z 1934), Witolda Romera (*Woda* oraz *Lwów miasto działu wodnego* z 1937), a także Ludwika Zaturskiego, Andrzeja Progulskiego. Włodzimierza Puchalskiego, Tadeusza Maciejki, Tadeusza Porębskiego. Filmem, w praktycznych i teoretycznych aspektach, zajmowały się we Lwowie także inne środowiska, zwłaszcza związane z Uniwersytetem i Politechniką²⁹. W realizowaniu filmów pionierską rolę odegrał Adam Lenkiewicz, który w latach 20. prowadził kursy filmowania i robił filmy podczas swoich wypraw motocyklowych. W lutym 1932 roku powstał we Lwowie klub filmowy Awangarda (prowadzony przez Bolesława Lewickiego), firmujący też w latach 1933–1934 pismo „Awangarda”. Aktywne były osoby związane z pracownią filmową Orion³⁰ (m.in. Witold Słoniewski, Edward Olszaniecki, Miron Trusz), czyli współpracownicy fotografa, filmowca i wynalazcy Jarosława Słoniewskiego³¹. Najpierw pod kierunkiem A. Lenkiewicza, a potem samodzielnie, realizowali filmowe kroniki i eksperymentowali z tym medium. Miejscem częstych spotkań entuzjastów filmu była pracownia fotografki Wandy Diamand, która była też zaprzyjaźniona z twórcami grupy Artes³².

Do wybitnych indywidualności należał też Franciszek Groer (1887–1965), który

²⁸ Wiele tych fotografii spoczywa jeszcze w archiwum negatywów przechowywanym przez rodzinę.

²⁹ B. Gierszewska, *Kino i film we Lwowie do 1939 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kieleckiego, Kielce, 2014.

³⁰ Tamże, s. 264–268.

³¹ Słoniewski, gdy studiował medycynę na Uniwersytecie Lwowskim, uczył się fotografii u Józefa Świtkowskiego.

³² Powstał nawet film o splywie kajakowym artystów grupy Artes przez Karpaty Wschodnie *Styrem i Piną* (1934) w reżyserii Romana Turyna i filmowany przez Stanisława Lipińskiego.

od 1919 roku do lat II wojny światowej kierował katedrą pediatrii Uniwersytetu Lwowskiego, a amatorsko fotografią zajmował się jeszcze przed 1910 rokiem. Jego wczesne prace reprezentują piktorializm w najlepszym wydaniu, jakkolwiek nie miał on bliskich kontaktów z Mikolaschem, a członkiem LTF został dopiero w 1938 roku. Odnosił jednak sukcesy na międzynarodowych wystawach, fotografując zarówno we Lwowie, jak i podczas licznych naukowych podróży po świecie³³. Miał wybitną zdolność rejestrowania ulotnych sytuacji, pełnych subtelnego nastroju i znakomicie opracowanych w różnych technikach. W latach 30. znacznie unowocześnił estetykę swoich fotografii, nadając im większą dynamikę i precyzję, przez co wpasowywał się zarówno w styl starszego, jak i młodszego pokolenia twórców lwowskiej fotografii w tym okresie. Znaczącą indywidualnością okazał się Włodzimierz Puchalski (1908–1979), który studiował na Politechnice i Uniwersytecie Lwowskim (nauki przyrodnicze). Od młodości zajmował się fotografią przyrody i w 1936 roku zaczął z sukcesem wystawiać swoje fotografie³⁴. Uznanie zyskały mu przede wszystkim portrety zwierząt sugestywnie uwydatniające ich indywidualne cechy. Puchalski realizował też filmy o tematyce przyrodniczej, a później stał się znany jako autor książek ilustrowanych własnymi fotografiami³⁵. Członkiem LTF w 1936 roku została Bożena Michalik (1907–1995), której prace często sytuowały się na pograniczu fotografii i grafiki, a która największe sukcesy osiągnęła we Wrocławiu po wojnie. Podobną drogę życiową przeszedł Bronisław Kupiec (1909–1970), który w czasie studiów we Lwowie zainteresował się filmem i w 1937 roku zaczął współdziałać z Witoldem Romerem w Lwowskim Klubie Filmowym przy LTF. Wkrótce też zaczął pracę przy wydawnictwach

³³ Wiosną 1939 roku miał we Lwowie dużą wystawę indywidualną (301 fotografii).

³⁴ W latach 1933–1936 był asystentem Witolda Romera na Politechnice, a w 1938 roku LTF zorganizowało we Lwowie indywidualną *Wystawę fotografii przyrodniczej i myśliwskiej* Włodzimierza Puchalskiego.

³⁵ Najbardziej znane były *Bezkrwawe łowy* z 1951 roku, które miały kilkanaście wydań.

fotograficznych w Książnicy Atlas, gdzie w 1937 roku Witold Romer zainicjował wydawanie pocztówek krajoznawczych. Specjalna metoda produkcji i pozyskiwanie materiałów od najwybitniejszych polskich fotografów zapewniały najwyższy poziom estetyczny i poligraficzny. Do września 1939 roku przygotowano tam 2080 wzorów pocztówek, które z powodzeniem spełniały zadania patriotycznego krajoznawstwa. Prace wielu lwowskich fotografów stały się znane i zachowały się właśnie dzięki tym pocztówkom (autorstwa m.in. niewymienianych tu jeszcze: Zenona Klemensiewicza³⁶, Tadeusza Krystka, Romana Puchalskiego).

Lwowskie Towarzystwo Fotograficzne, które w 1938 roku liczyło ponad stu członków, odgrywało we Lwowie rolę głównego organizatora działalności fotograficznej oraz integrowało do pewnego stopnia różne środowiska³⁷. Najbardziej prestiżowe były doroczne wystawy fotografii polskiej³⁸, z których dwie były częścią Międzynarodowych Salonów Fotografii w 1928 i 1932 roku. LTF współpracowało też z oddziałem Towarzystwa Tatrzańskiego, Polskim Towarzystwem Krajoznawczym, Karpackim Towarzystwem Narciarzy czy lwowskim urzędem ds. turystyki przy organizacji wystaw i konkursów krajoznawczych. Szczególną pozycję zajmuje w tej kategorii wystawa *Piękno krajobrazu Polski* złożona z 400 prac eksponowanych w końcu 1937 roku w salonie TPSP we Lwowie. W 1938 roku LTF współorganizowało wystawę fotografii lotniczej³⁹, a w 1939 roku fotografii morskiej. Większość znanych

³⁶ Profesor fizyki na Politechnice Lwowskiej, taternik i prezes Karpackiego Towarzystwa Narciarzy.

³⁷ W 1938 roku w LTF pojawił się konflikt związany z szerzeniem hasel nacjonalistycznych i część członków żydowskiego pochodzenia wystąpiła z LTF, zakładając Żydowskie Stowarzyszenie Fotoklub, które jednak nie rozwinęło znaczącej działalności. We Lwowie od 1925 roku istniało też Kuratorium Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej oraz Żydowskie Towarzystwo Krajoznawcze (założone w 1926), które inspirowały tworzenie dokumentacji fotograficznych.

³⁸ W 1939 roku odbyła się dziewiętnasta (licząc od pierwszej w 1903).

³⁹ Wykłady i szkolenia z fotografii lotniczej prowadzili na Politechnice Henryk Mikolasch i Witold Romer (który w czasie II wojny światowej zajmował się fotografią lotniczą dla brytyjskiego RAF).

twórców lwowskiej fotografii, którzy przeżyli wojnę, emigrowała do Polski w jej nowych granicach (głównie był to Wrocław i Górny Śląsk), bądź pozostała na emigracji.